GEOPOLÍTICA I INTEGRACIÓ REGIONAL

L’altra Àfrica: rivalitats superposades al Magrib

Eduard Soler i Lecha

Fotografia: "Moving Shadows II, X", Girma Berta

Perifèria o connector? Aquestes són dues formes ben diferents de percebre la posició geopolítica del Magrib, una subregió formada per cinc estats (Marroc, Algèria, Tunísia, Líbia i Mauritània) i un territori de sobirania discutida (l’antiga colònia espanyola del Sàhara Occidental) al nord-oest del continent africà, amb una extensió de sis milions de km^2 i una població de més de 100 milions de persones.

El terme Magrib significa “ponent” en àrab i és per això que a vegades se sol traduir com “l’occident àrab”. Aquesta denominació estableix un vincle de pertinença al món àrab i, per tant, en termes geopolítics, amb la regió d’Orient Mitjà i Nord d’Àfrica (MENA, en les seves sigles angleses). La forma més habitual d’analitzar les dinàmiques geopolítiques de l’espai que s’estén de l’Oceà Atlàntic al Golf Pèrsic ha estat la de considerar-la com un complex regional de seguretat multipolar, conflictiu i fortament penetrat per interessos estrangers [1]. Dins d’aquesta regió es distingeixen diferents subregions i el Magrib n’és una d’elles. Algunes de les peculiaritats del Magrib com a subregió són la petjada del colonialisme francès, la proximitat amb Europa, el pes de la cultura i llengua amaziga com a tret

diferencial, l'existència d'una organització subregional de cooperació (la Unió del Magrib Àrab (UMA), creada l'any 1989), un sistema bipolar que pivota entorn de la rivalitat entre Marroc i Algèria, i una posició relativament perifèrica respecte dels principals conflictes de la regió com l'àrab-israelià i, més recentment, el de Síria.

Una segona forma d'analitzar la posició geopolítica del Magrib és la que realça la seva africanitat. Així, "l'occident àrab" passa a ser el "nord d'Àfrica". La Unió Africana (UA) sol dividir-se en cinc regions geogràfiques (nord, oest, est, centre i sud) a les que s'hi suma la diàspora. El Magrib forma part de l'Àfrica septentrional juntament amb Egipte, un país que per si sol té la mateixa població que tots els països magribins. Més enllà que existeixi aquesta subdivisió dins de la UA, el que és significatiu és com els diferents països del Magrib han anat donant més rellevància a la seva africanitat, a través de declaracions polítiques, viatges d'Estat, reformes constitucionals i una major implicació en organitzacions i projectes continentals. Una implicació on el Marroc i Algèria no cooperen sinó que competeixen obertament [2]. També s'han reforçat els vincles en matèria d'(in)seguretat entre el Magrib i els països del Sahel, especialment després de la caiguda de Gaddafi l'any 2011 i la guerra de Mali de 2012. De forma semblant al que passa quan pensem el Magrib com a part del món àrab, aquesta mirada africana a la geopolítica magribina també tendeix a conferir-li un caràcter perifèric i marcat pels particularismes.

> El Magrib és un dels nexes d'unió més potents entre el món àrab i l'Àfrica, però també entre l'Àfrica i Europa. Aquest paper connector s'ha traduït, sobretot, en dinàmiques de competició i conflicte

Una tercera mirada és la que posa l'èmfasi en el paper connector del Magrib entre diferents regions. El Magrib esdevé així un dels nexes d'unió més potents entre el món àrab i Àfrica, però també entre Àfrica i Europa, fent de la Mediterrània una espècie de llac interior. Només 14 km separen les costes andaluses de les del nord d'Àfrica, i l'Estret de Gibraltar també és el pas obligat entre l'Atlàntic i la Mediterrània. Aquesta posició esdevé especialment rellevant quan es parla d'infraestructures estratègiques (portuàries, energètiques, digitals, etc.), de migracions o de tràfics il·lícits. A vegades aquest paper connector genera oportunitats per a la cooperació i diàleg, però aquest article es centra en com s'ha traduït, sobretot, en dinàmiques de competició i conflicte. Ho fa analitzant com l'enemistat entre el Marroc i Algèria s'ha traslladat en les polítiques africanes d'ambdós països, com el Magrib ha esdevingut un dels escenaris on les potències regionals d'Orient Mitjà projecten la seva lluita per l'hegemonia regional, preguntant-se si el Magrib pot ser també un dels espais de competició entre dues potències mediterrànies com França i Turquia i, finalment, com s'hi materialitza la pèrdua relativa d'influència d'Occident i l'ascens de la Xina i Rússia com a potències globals.

Rivalitats magribines: Algèria-Marroc

Poc després d'esdevenir un país independent Algèria s'enfrontava amb el Marroc en la que es va conèixer com la Guerra de les Arenes (*Guerre des Sables* en francès) entre octubre de 1963 i febrer de 1964. Mentre que la nova república algeriana volia preservar les fronteres heretades de la colonització, el Marroc reclamava part d'Algèria occidental com a pròpia. La reivindicació territorial inaugura una llarga fase d'enfrontament entre els dos països més poblats del Magrib, però n'és només un dels ingredients. Tant el Marroc com Algèria s'han acusat d'ingerència en els afers interns respectius i el xoc ideològic els ha anat situant en camps oposats en la política àrab, africana i internacional. El Marroc ha cultivat les relacions amb Europa i més concretament amb França, mentre que Algèria va trencar amb la metròpoli i ha reforçat un discurs anticolonial i antiimperialista. El Marroc es va situar clarament del costat dels Estats Units durant el període de Guerra Freda i va mantenir bones relacions amb altres monarquies conservadores àrabs. En canvi, Algèria es va implicar en el moviment de països no alineats, amb una política exterior favorable als moviments revolucionaris i en la gran confrontació del món bipolar es va situar més a prop de Moscou que de Washington.

És en aquest context que Hassan II llençà la marxa verda per annexionar-se el Sàhara Occidental l'any 1975, aprofitant la debilitat política d'Espanya durant les últimes setmanes de vida del dictador Francisco Franco. Algèria, en canvi, recolzà els independentistes del Front Polisario. Des de llavors el conflicte del Sàhara s'ha mantingut com un dels principals obstacles en qualsevol intent per assolir major cooperació i integració entre els països del Magrib. Els seus ecos també han arribat a la resta del continent africà. La República Àrab Sahrauí Democràtica (RASD), amb ple suport d'Algèria, va aconseguir reconeixements de més de vint països africans, entre els quals alguns dels més influents com Etiòpia, Tanzània i Nigèria; i l'any 1982 l'Organització de la Unitat Africana (OUA), precedent de l'UA, va acceptar per majoria simple la RASD com a membre de ple dret. Marroc, com a protesta, va decidir abandonar l'organització. El canvi polític a Sud-àfrica amb la fi de l'apartheid va comportar un gir en relació amb el Sàhara gràcies a la bona relació que des dels anys setanta s'havia establert entre el Polisario i el Congrés Nacional Africà, reforçant la idea que Àfrica era el taló d'Aquil·les de l'estratègia exterior del Marroc.

Ja entrats al segle XXI, el Marroc va decidir posar-hi remei. Mohamed VI és una peça clau en aquest redescobriment d'Àfrica per part del Marroc, que també s'ha recolzat en l'expansió dels conglomerats empresarials marroquins als països subsaharians [3]. L'estratègia va donar fruits, alguns països africans van retirar el seu reconeixement de la RASD i tot plegat va culminar amb el reingrés a la UA del Marroc el gener de 2017. Amb l'esclat de la pandèmia, Àfrica també va esdevenir el principal objectiu de l'anomenada "diplomàcia de la mascareta", referint-se a la reconversió industrial per produir-les i exportar-les o fer-ne donacions a països estratègics per la diplomàcia marroquina [4]. Pel que fa a l'agenda de seguretat, el Marroc també s'ha posicionat com un actor al Sahel, bé sigui reforçant la col·laboració amb els governs d'aquests països, bé presentant-se davant dels seus socis internacionals com un vector d'estabilitat regional.

El dinamisme de la política africana del Marroc durant les dues primeres dècades del segle XXI va coincidir amb una fase de replegament a Algèria, agreujada per la mala salut del l'antic president Abdelaziz Bouteflika [5]. Els algerians han intentat, no obstant això, limitar la influència marroquina promovent marcs alternatius de diàleg regional en matèria de seguretat al Sahel que exclouen el Marroc, com el procés de Nouakchott . En matèria d'infraestructures, han reactivat projectes estratègics de connexió entre Algèria i Nigèria a través de gasoductes, autopistes o cables digitals, que competeixen amb projectes alternatius liderats o participats pel Marroc. La reforma de la constitució algeriana de 2020 també obre la porta a la participació algeriana en operacions militars de la UA, i el nomenament l'any 2019 de Ramtane Lamamra com a ministre d'afers exteriors deixa entreveure una voluntat de l'aparell estatal per recuperar posicions al continent africà.

> La fi de l'alto el foc entre el Polisario i el Marroc i l'anunci que Algèria trencava relacions diplomàtiques amb el Marroc apunta a una escalada de tensió al Magrib

La fi de l'alto el foc entre el Polisario i el Marroc el novembre de 2020 i l'anunci, l'agost de 2021, que Algèria trencava relacions diplomàtiques amb el Marroc, acusant-lo d'intentar desestabilitzar el país i de recolzar moviments independentistes de la Cabília, apunta a una escalada de tensió al Magrib. Tenint en compte que tant Rabat com Alger veuen Àfrica com un espai de competència, cal esperar que la tensió es traslladi a les seves polítiques africanes. Un dels interrogants que s'obre a partir d'ara és si la resta de països africans intentaran allunyar-se d'aquesta competència o, al contrari, aprofitar-se'n per intensificar vincles amb una de les dues potències magribines o, si són prou hàbils, amb totes dues a la vegada.

Les altres potències regionals

Com s'explica en la introducció a aquest article, Àfrica és només un dels espais geogràfics en què s'insereixen els països magribins. També formen part del món àrab, de la conca mediterrània i, en termes geopolítics, de la regió MENA. Malgrat els intents d'impulsar el diàleg i la cooperació regional a través d'organitzacions com la Lliga Àrab o iniciatives com el Procés de Barcelona, primer, i la Unió per la Mediterrània, després, el que ha primat en aquests espais és la desunió i la competició entre potències regionals. Pocs conflictes s'han resolt, nous se n'han afegit, les línies de fractura s'han fet més profundes i, de retruc, les aliances més volàtils i mal·leables [6].

Un país magribí, Tunísia, va ser el primer epicentre d'unes protestes socials i polítiques que l'any 2011 van sacsejar tots els països àrabs i van desfermar una dura competició entre potències regionals arreu del món àrab. Qatar i Turquia han anat de la mà, interpretant els canvis polítics de 2011 com una oportunitat per guanyar influència i veient els Germans Musulmans com un aliat. Els Emirats, l'Egipte d'Al-Sisi i l'Aràbia Saudita conformen el pol

oposat, han acusat a turcs i qatarians de desestabilitzar la regió i veuen els Germans Musulmans com l'enemic a batre. Aquesta rivalitat s'ha descrit com una nova guerra freda entre potències sunnites [7]
.

Líbia ha estat un dels escenaris més evidents d'aquesta competició regional i del seu potencial desestabilitzador. L'any 2014 va col·lapsar el procés de transició política i es van constituir dos centres de poder oposats. Per una banda, Turquia i Qatar van donar suport polític, financer i militar al govern de Trípoli; per l'altra, Egipte i els Emirats Àrabs Units van recolzar el govern de Tobruk i al mariscal Haftar, amb l'argument d'erradicar el terrorisme [8].

El col·lapse de Líbia va generar molta inquietud entre els països magribins que temien que la inestabilitat desbordés les fronteres com ja ho havia fet, l'any 2012, amb la crisi de Mali, la presa d'ostatges d'In Amenas a Algèria el gener de 2013 o l'assalt l'any 2016 de la ciutat de Ben Guerdane, al sud de Tunísia. Per això, Algèria, Tunísia i Marroc van desplegar accions de mediació, no sempre coordinades entre si. De fet, en aquest àmbit es va fer ben visible la competició entre algerians i marroquins, promovent marcs de mediació alternatius.

Els països d'Orient Mitjà no van ser els únics a prendre partit en la crisi líbia. Els dos països europeus amb més interessos en aquest país també van optar per bàndols oposats: Itàlia amb Trípoli i França amb Haftar. A més a més, Turquia va aprofitar el seu ascendent sobre el govern de Trípoli per firmar un acord de delimitació de les seves zones econòmiques exclusives, que entrava en contradicció amb les reivindicacions gregues a la Mediterrània Oriental. Per la seva banda, el govern grec, amb el suport de Xipre, va decidir reforçar encara més els mecanismes de coordinació ja existents amb Egipte i Israel i crear-ne de nous en els quals també participen els Emirats i França. Atenes també va intensificar la interlocució amb les autoritats de l'est de Líbia. L'objectiu no ha estat cap altre que unir forces entre aquells que volen contenir l'ambició regional de Turquia.

En aquest ball d'aliances i contra-aliances, un dels moviments que pot tenir més repercussions pel Magrib és la rivalitat entre França i Turquia, i específicament entre els seus presidents [9]. Macron ha acusat Erdogan de ser un vector d'inestabilitat i ha arribat a proposar una *Pax Mediterrane*a a la resta de països com a resposta al retorn de les potències imperials regionals i al fantasma del seu passat, fent menció explícita a Turquia [10]. Erdogan, per la seva banda, ha criticat França per actuar amb una mentalitat colonial no només al Magrib sinó a tot el continent africà i ha arribat a acusar el seu president d'islamofòbia i de tenir problemes de salut mental.

> Un dels moviments que pot tenir més repercussions pel Magrib és la rivalitat entre França i Turquia, i específicament entre els seus presidents: Macron i Erdogan

Un dels últims actors en entrar en escena ha estat Israel i ho ha fet a través de la normalització de relacions diplomàtiques amb el Marroc. Aquest moviment s'ha produït en el marc dels anomenats 'Acords d'Abraham' impulsats per l'administració Trump i va anar precedit per l'anunci de reconeixement de la sobirania marroquina sobre el Sàhara de l'anterior president dels Estats Units, pocs dies abans d'abandonar el despatx oval. Tot i que l'arribada de Joe Biden va refredar les expectatives del Marroc sobre el Sàhara, el govern israelià i les autoritats marroquines han continuat fent passos per visualitzar aquest acostament, inclosa una visita al Marroc del ministre d'exteriors israelià, Yair Lapid. Com a reacció, Algèria, un país que des de la seva independència ha tingut una política exterior inequívocament propalestina, ha vist amb inquietud aquests moviments i ha acusat el Marroc d'intentar involucrar Israel en les dinàmiques regionals al Magrib. De fet, el Marroc fa anys que acusa Iran d'estar proporcionant suport al Polisario a través de Hezbollah i, més recentment, responsables israelians han argumentat que Algèria i Iran formen part d'un mateix bloc regional [11].

El Magrib i el reequilibri de poder global

En un context en què el centre de gravetat de l'agenda internacional sembla desplaçar-se cap a Àsia i l'Indo-Pacífic, podria deduir-se que el Magrib està perdent importància en les estratègies de les grans potències. Encara que això pugui ser relativament cert en el cas dels Estats Units, i el seu baix perfil en la crisi de Líbia en sigui l'exemple més palpable, no sembla ser el cas dels seus rivals internacionals, la Xina i Rússia, i tampoc de les velles potències europees.

Beijing i Moscou aprofiten els vincles que s'havien creat durant el període de guerra freda, per exemple amb Algèria, però volen anar molt més enllà. Per fer-ho es centren en allò on són més fortes. Rússia, indubtablement, ho fa en l'àmbit de la seguretat. Un cop més, no es tracta d'un fenomen específic del Magrib sinó que és coherent amb l'estratègia russa a la resta del continent africà i del món àrab, on està present no només a través d'acords governamentals sinó també d'empreses paramilitars privades com el grup Wagner. La Xina, en canvi, s'ha centrat en l'execució de projectes d'infraestructures, la construcció d'edificis emblemàtics i la intensificació de relacions comercials, a través de les quals la Xina importa primeres matèries, exporta productes manufacturats i, cada cop més, es consolida com un dels principals compradors de deute públic de països del sud global.

L'expansió internacional i africana de Rússia i la Xina no es produeix només aprofitant la percepció de retirada dels Estats Units, sinó també omplint el buit d'una Unió Europea, absorbida per crisis concatenades i debilitada per la divisió entre els seus estats membres. Malgrat això, els països europeus en el seu conjunt segueixen essent els principals socis comercials de les economies magribines, i els llaços creats per la proximitat geogràfica i els moviments de població entre les dues ribes mantenen la centralitat d'aquests vincles. El Magrib segueix tenint un fort impacte sobre els seus veïns del nord, com es va poder veure amb la crisi hispano-marroquina de 2021. La resta d'estats membres i la UE en el seu conjunt també segueixen sent rellevants pels seus socis del sud. El que succeeix és que comparteixen protagonisme amb la Xina o Rússia i també, com s'explica en la secció

anterior, amb Turquia o els països del Golf. Alguns països, com Algèria, es senten especialment còmodes en aquesta nova realitat, ja que entenen que els dona més marge de maniobra i poden treure partit d'un clima de major competència internacional. Però fins i tot un país clarament atlantista i orientat cap a Europa com el Marroc ha entès que havia de diversificar les seves aliances internacionals per defensar els seus interessos. Per tot això, no seria acurat parlar d'un procés de substitució, però sí d'una nova realitat més complexa que alguns han descrit com un procés de desacoblament [12].

La irrupció de la pandèmia de la COVID-19 l'any 2020 ha accelerat aquests moviments, especialment perquè en un context d'escassetat de vacunes als mercats internacionals tant la Xina com Rússia van oferir-ne les seves als països magribins, no només en forma de contractes i donacions sinó també amb acords per produir-les des dels seus propis països. És probable que quan Europa hagi assolit uns nivells suficients d'immunització, també reforci la cooperació en matèria de vacunes amb els seus veïns meridionals i, per tant, que en aquest àmbit també es reprodueixi la competició entre potències globals per reforçar vincles amb els països magribins i, en termes més generals, amb el continent africà. A més a més, una de les principals apostes estratègiques de la UE són les relacions amb Àfrica, a través d'una associació bicontinental els termes de la qual han de ser acordats en una cimera que es va haver d'ajornar per la pandèmia. Tot i que els documents oficials són més subtils, líders europeus com el president Macron o l'antic president de la Comissió, Jean-Claude Juncker, han estat més transparents a l'hora d'explicar com aquest interès per l'Àfrica respon també a la voluntat de no perdre terreny davant la Xina. Amb un llenguatge més matisat, l'actual Alt Representant, Josep Borrell, també ha assenyalat que "per a la política exterior europea, hi ha, potser, només tres qüestions que realment són estratègiques: la mesura en què aconseguim configurar els esdeveniments al nostre veïnatge; la forma en què naveguem en la creixent competència estratègica entre els EUA i la Xina i la naturalesa de la nostra futura associació amb Àfrica i el tipus de model social-polític que prevaldrà en aquest continent" [13].

En conclusió, la posició relativament perifèrica del Magrib dins del continent africà i del món àrab no ha evitat que les dinàmiques competitives hagin primat sobre les cooperatives. Això s'explica perquè es superposen diferents rivalitats. Dins d'aquestes, la pugna permanent entre els seus dos principals països, Marroc i Algèria, continua sent el factor més important. Ara bé, no s'ha de perdre de vista com els processos de canvi, tant al món àrab com a l'Àfrica, alimenten l'interès de diverses potències regionals i globals per al Magrib. Tant si el consideren un espai perifèric i encara més si el veuen com un connector entre diferents regions, s'esforcen a consolidar les seves posicions, ampliar-les si és possible i, en tot cas, evitar que ho facin els seus rivals.

REFERÈNCIES

1 — Vegeu la definició clàssica de complex regional de seguretat i com s'aplica a la regió MENA a Buzan, B. & Wæver, O. (2003) *Regions and Powers. The Structure of International Security.* Cambridge: Cambridge University Press, i sobre el concepte de "regió penetrada" veure Brown, L. C. (1984) *International Politics and the Middle East. Old Rules, Dangerous Game.* Princeton: Princeton University Press.

2 — Veure, entre d'altres:
• Werenfels, I. (2020) "Maghrebi Rivalries Over Sub-Saharan Africa". *SWP Comment, 54* [Disponible en línia]).
• Soler i Lecha, E (2020) "Ten Reasons Why the Maghreb Pivots to Africa", *IEMed Mediterranean Yearbook 2020*, 70-77 [Disponible en línia].
• Abderrahim, T. & Aggad, F. (2018) "Starting afresh: The Maghreb's relations with sub-Saharan Africa"', *ECDPM Discussion Paper, 225* [Disponible en línia].
• Dworkin, A. (2020) A return to Africa: Why North African states are looking south, *ECFR Policy Brief*, 2020 [Disponible en línia].

3 — Messari, N. (2018) Morocco's African Foreign Policy, *MENARA Future Notes, n. 12* [Disponible en línia].

4 — Iraqi, F. (2020) "Maroc : la diplomatie des masques, nouvel atout du royaume", *Jeune Afrique*, 14 de maig de 2020 [Disponible en línia].

5 — Hernando de Larramendi, M. (2019) "Doomed regionalism in a redrawn Maghreb? The changing shape of the rivalry between Algeria and Morocco in the post-2011 era", *The Journal of North African Studies, 24:3*, 506-553.

6 — Veure, entre altres:
• Del Sarto, R.A. et al (2019) "Interregnum: The Regional Order in the Middle East and North Africa after 2011", *MENARA final report, 1* [Disponible en línia].
• Hiltermann, J. (2017) *Tackling the MENA Region's Intersecting Conflicts*, International Crisis Group [Disponible en línia].

7 — Gause, F. G. III (2014) "Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War", Brookings
Doha Center *Analysis Papers, 11* [Disponible en línia].

8 — Per una información més detallada sobre la implicació d'actors estrangers en el conflicte a Líbia veure Wehrey, F. "This War is Out of Our Hands. The Internationalization of Libya's Post-2011 Conflicts From Proxies to Boots on the Ground". *New America*, 14 de setembre de 2020 [Disponible en línia].

9 — Jabbour, J. (2021) "France vs. Turkey in the EastMed. A Geopolitical Rivalry between a 'Keeper' of the Old Order and a Challenging Emergent Power", *Briefings de l'IFRI*, [Disponible en línia].

10 — Message du Président Emmanuel Macron au Forum Moyen-Orient Méditerranée de Lugano, 29 d'agost de 2020 [Disponible en línia].

11 — Hamadi, R. (2021) "Pourquoi le Maroc et Israël cherchent à impliquer l'Algérie avec l'Iran", *TSA*, 28 d'agost de 2021 [Disponible en línia].

12 — Ghilès, F. (2021) Why North Africa is slowly decoupling from Europe, *Opinión CIDOB, 680* [Disponible en línia].

13 — Borrell, J. (2010) "EU-African relations are a strategic issue: Here's why", *ECDPM Great Insights magazine, 9*(3) 26 d'octubre de 2021 [Disponible en línia].

Eduard Soler i Lecha
Eduard Soler i Lecha és investigador sènior al CIDOB (Barcelona Centre for International Affairs) i coordinador del programa de geopolítica i seguretat. Politòleg i doctor en Relacions Internacionals, les seves àrees d'especialització són les dinàmiques de cooperació i conflicte a la Mediterrània, el Nord d'Àfrica i l'Orient Mitjà, l'anàlisi prospectiu i les polítiques exteriors espanyoles i europees. En aquests àmbits, ha liderat projectes de recerca com MENARA (Horitzó 2020). Actualment forma part del projecte JOINT de la xarxa Jean Monnet Atlantic 2.0, del projecte I+D "L'emergència de la sobirania europea en un món de rivalitat sistèmica: autonomia estratègica i consensos permissius" i del Grup de Recerca Consolidat "Observatori de Política Exterior Europea". També col·labora amb diversos programes de formació a la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat Ramon Llull-Blanquerna, l'Institut Barcelona d'Estudis Internacionals (IBEI) o el Col·legi d'Europa de Bruges.